

Хіно Такао

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ "ЕНЕЇДИ" ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ*

Передусім слід відверто зауважити, що, на жаль, українська література в Японії відома дуже мало. Навіть з творчою спадщиною великого Кобзаря японські читачі знайомі далеко не повною мірою. Взагалі, на нашу думку, не буде великим перебільшенням, якщо ми скажемо, що зародження українсько-японських мовних та літературних відносин відбувається саме сьогодні - на наших очах. І головним чинником, який, безумовно, сприяв виникненню певного інтересу серед японців до української мови та літератури була державна незалежність України, проголошена в 1991 р. Ми маємо на увазі виключно мовно-літературні взаємини, оскільки історичні й культурні зв'язки між двома нашими народами були досить плідними та цікавими (докладніше про це див.: [Світ 1972]). Що ж стосується українсько-японських мовно-літературних взаємин, то їх історія вміщується в кілька рядків.

Перший українсько-японський словник Анатолія Діброви та Василя Одинця обсягом близько 11 000 слів був виданий більш ніж півстоліття тому - в 1944 р. завдяки зусиллям української діаспори в Харбіні (Маньчжурія) (докладніше про це див.: [Хіно Такао, Бондаренко 1994, 20-29]). На жаль, майже весь тираж цього словника (1000 примірників) за невідомих обставин був знищений під час вступу до Харбіна Червоної армії.

У 1991 році в токійському видавництві "Дайгаку Шорін" вийшов друком перший підручник з української мови для японців Казуо Накай [Накай Казуо 1991] (див. також рецензію на цей підручник: [Хіно Такао, Бондаренко 1993, 75-76]). Пан Казуо Накай, до речі, очолює сьогодні Асоціацію японських українознавців.

Ще через три роки в тому ж токійському видавництві "Дайгаку Шорін" був надрукований невеличкий українсько-японський - японсько-український словник загальним обсягом 1500 слів Рюносукі Куроди [Куроода Рюносукі 1993]. А 1997 р. вже в київському видавництві "Альтернативи" вперше в самій Україні вийшов "Українсько-японський словник", одним із співавторів якого був також автор цієї статті [Бондаренко, Хіно 1997]. У 1998 р. в Києві видавництвом "Альтернативи" був надрукований "Українсько-японський японсько-український словник. Навчальний словник японських ієрогліфів" [Бондаренко, Хіно 1998]. А вже в цьому році в Одесі у видавництві "Астропринт" побачив світ "Кишеньковий японсько-український словник" [Бондаренко, Хіно 2001]. Цими виданнями, на жаль, сьогодні українсько-японські мовні стосунки практично і обмежуються.

Що ж стосується українсько-японських літературних взаємин, то першим познайомив японців з українською літературою, зокрема з творчістю Тараса Шевченка, японський літературознавець Танака Ацусі в своїй книзі "Ідейні напрямки в російській літературі", що була надрукована 1917 р. Потім над перекладами віршів Кобзаря японською мовою працював Сібуя Тейсукі - відомий японський поет і політичний діяч (1905-1988), який ще в 1926 р. присвятив Шевченкові свою власну першу поетичну збірку "Крик у полі". А перше видання поезій самого Кобзаря японською мовою в перекладах Т.Сібуя, Т. Куроди, Х.Комацу, Т.Мураї, Х.Тадзави, Т.Дзюге та А.Вади було здійснене лише в 1964 р. з нагоди 150-ї річниці видатного українського поета. Через двадцять п'ять років, уже з нагоди 175-річниці Тараса Шевченка, вийшло нове значно доповнене видання цієї книги. А 1993 р. у книгарнях Токіо з'явилася збірка перекладів віршів

* В основу статті покладена доповідь, прочитана автором на Четвертому міжнародному конкурсі українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.).

Кобзаря, зроблених японською поетесою Ецуко Фудзії. Цими трьома книжками й обмежується присутність у Японії української поезії, як і української літератури взагалі, якщо не враховувати поодиноких перекладів українських поетів чи прозаїків, надрукованих у деяких поетичних збірках та літературних журналах.

Українські читачі знайомилися з японською літературою головним чином в її російськомовних перекладах. Але завдяки зусиллям талановитого українського вченого й перекладача Івана Дзюби в Україні також починаючи з 70-х років минулого століття почали з'являтися українськомовні переклади японських народних казок, оповідань і романів відомих японських прозаїків Ясунарі Кавабати, Кендзабуро Ое, Тахекіхо Фукунаги та ін.*

Таким чином, коротенький екскурс у історію українсько-японських мовно-літературних взаємин, зроблений автором статті, покликаний підкреслити нагальну необхідність більш активної праці (і співпраці) перекладачів обох країн, перед якими в майбутньому ще стільки копіткої, але надзвичайно цікавої і, головне, важливої для обох наших народів роботи.

Для повного перекладу японською мов "Енеїди" І.Котляревського, над якою сам автор працював цілих двадцять шість років, нам потрібно буде, мабуть, не менше часу - настільки це складна та копітка праця. Загальні проблеми та труднощі перекладу "Енеїди" як японською, так і будь-якою іншою іноземною мовою добре відомі і відзначалися багатьма дослідниками творчості видатного українського поета і письменника такими як: І.Стешенком, П.Житецьким, А.Шамраєм, А.Северіним, В.Гіппіус, М.Дашкевичем, О.Білецьким, П.Плющем, М.Яценком, Є.Кирилюком та ін.

Перш за все вони обумовлені бурлескно-трагедійним жанром цього твору, в основу фабули якого покладено "перецьганенную", "перелицованную" або ж "переложенную", за словами самого автора, "Енеїду" Вергілія. Занадто вільне поводження І.Котляревського з сюжетом та героями класичної епопеї Вергілія, зовсім не полегшують, як це може здаватися на перший погляд, а, навпаки, значно ускладнюють задачу перекладача, змушуючи його досконально ознайомитися з цим твором, щоб добре розуміти всі нюанси художнього вимислу І.Котляревського. Адже саме на постійному антагонізмі цих двох творів, на протиставленні їх поетики та стилю головним чином і базуються гумор, сатира та сарказм поеми І.Котляревського.

Значні лінгвістичні проблеми пов'язані з великою кількістю ономастичної лексики, включеної до складу поеми: латинськими та українськими прізвищами, іменами героїв, топонімами тощо. Навіть з перекладом назви самої поеми виникають певні труднощі. Українською мовою обидві назви - як епопеї Вергілія, так і поеми Котляревського, пишуться й вимовляються однаково - "Енеїда". Але назва епопеї Вергілія японською мовою, яка, до речі, була вперше перекладена з латинської лише тридцять років тому, читається як "Аенеїсу". Що робити в цьому випадку? Ми вирішили віддати перевагу українській назві, щоб зберегти дух і підкреслити оригінальність твору І.Котляревського, а в передмові обов'язково згадаємо про походження фабули поеми.

Але ж як перекласти японською таку латинсько-українську "мозаїку" І.Котляревського, як:

Енеус постер магнус панус

Ї славний троянорум князь.

Шмигляв по морю, як циганус,

Адже, о рекс! Прислав нун к нас...

Чи такий ономастичний "водограй":

* Нещодавно (19 травня 2001 р.) ми мали нагоду почути дуже цікаву лекцію Івана Дзюби "Японська література в Україні", прочитану ним на щорічній конференції Асоціації японських українців у Токійському університеті.

Знайшов з троянців ось кого:
Педька, Терешка, Шеліфона,
Панька, Охріма і Харька,
Леська, Олешка і Сізьона,
Пархома, Їська і Феська,
Стецька, Ониська, Опанаса,
Свирида, Лазаря, Тараса,
Були Денис, Остап, Овсій...

До речі, В.А.Потапова, автор чудового, як на нашу думку, російськомовного перекладу "Енеїди" (див.: Котляревский И. Сочинения. - Л., 1986) Дениса в своєму перекладі все-таки загубила.

Якщо в цьому випадку цілком можна обійтись прямим включенням українських чоловічих імен до японського тексту, оскільки їх загальна семантика цілком зрозуміла завдяки словам, що стоять перед ними: "знайшов з троянців ось кого: ...", то в іншому, коли власна назва стає загальною та ще й входить до складу словосполучення, справа перекладача значно ускладнюється. Японському читачеві, не знайомому взагалі з українською топонімікою, дуже важко збагнути, про які саме "короваї", "сливи", "пундики" чи "сивуху" йде мова у такому, наприклад, уривку:

Латин по царському звичаю
Енею дари одрядив:
Лубенського шмат короваю,
Корито опішнянських слив,
Горіхів київських смажених,
Полтавських пундиків пряжених
І гусячих п'ять кіп яець;
Рогатого скота з Лип'янки,
Сивухи відер з п'ять з Бурдянки,
Сто решетилівських овець ...

Тим більше, що йдеться про царя Латина, але подарунки його українського походження.

Загалом виноска, посилання або коментарі в японському перекладі необхідно робити майже для кожної власної назви - латинської чи української, оскільки й ті, й інші навіть високоосвіченому японському читачеві практично не відомі. Насамперед, це дуже важливо для тих випадків, коли, як і в попередньому прикладі, поруч з власними назвами нема ніяких узагальнювальних чи пояснювальних слів, або ж, навпаки, ті, що є, можуть лише збити з пантелику некомпетентного читача:

Ну, взяв би Миньку або Прісю,
Шатнувсь то в сей, то в той куток:
В Івашки, Мильці, Пушкарівку,
І в Будища, і в Горбанівку,
Тепер дівчат хоч гать гати...

Іншою лінгвістичною проблемою для будь-якого перекладача "Енеїди" є стилістична різноманітність лексичного складу поеми, цілковита мовна демократичність цього твору і навіть деяка фривольність його автора, що й дозволило літературознавцям назвати І.Котляревського "першим провідником народної мови в українську літературу". Так, наприклад, одних лише дієслів, що передають різні відтінки процесу мовлення, ми нарахували майже сімдесят:

Говорити, казати, розмовляти, балакати, розказувати, мовити, мовляти, віщувати, толкувати, вести річ, (с)казати річ, (з)веліти, зачати благати, балагурити, бурчати, плести, сипати, базікати, уджигнути річ, кричати, закричати, обізватися, заревіти, загарчати, залаяти, ревнути, окликати, ворчати, щебетати, галасувати, горланити, репетувати, цвенькати, порошити (верещати), гукнути,

кобенити (лаяти), ганити, клести (проклинати), правити теревені, додавати (слова, на словах), давати одвіт (відповідати), одвічати, проворчати, верзти, понести баяндраси, примовляти, бормотати, мурмотати, замурмотати, харамаркати, хлипати (говорити, плачучи), булькати, приказувати, кричати на весь рот, кричати як опарений, кувікати (мов поросся), піднімати галас, гукнути (що), сказати на сміх, вимишляти небилиці, заговорити роззявивши свої уста, піднімати галас, завивати (що), репетувати (що), проректи приказ, пускати різні розкази, сказати рацію та ін.

Для їх перекладу на японську мову, в якій дуже важко відшукати подібну кількість аналогічних дієслів, нам приходиться активно використовувати оноματοпоеми, якими, на щастя, японська мова дуже багата. Так наприклад, українське дієслово "бурчати" ми пропонуємо перекладати японською мовою як "буцу-буцу іу", а "щебетати" як "петя-кутя сяберу", "хлипати" як "месо-месо нау" і т.ін.

А ось відібрані нами приклади номінативних характеристик жінок, які зустрічаються в тексті "Енеїди" І.Котляревського і які можна об'єднати в лексико-семантичну групу під умовною назвою "не дуже хороші жінки" або "жінки, що мають певні вади":

Пустомолка, зубоскалка, дзиґа, цокотуха, цяця, чепуруха, козир-молодиця, фіглярка, фіндюрка, моргуха, воркотуха, наушниця, брехуха, щебетуха, мандрьоха, хльорка, шльоха, паплюга, потіпаха, придзигльованка, діптянка, волоцюга, псяюха, гадюка, гадина, ящірка, гнида, сука, сучище, ласуха, халява, брехуха, страшна говоруха, чортова сорока, стара лисиця, зла брехачка, злослива баба, мчалка невсипуща, прескверна пащекуха, цьохля проклятуща, суча дочка, суча баба, вража баба, вража мати, лукава відьма, злая відьма, пресуча лютая яга, мерзенне чудо, кобиляча голова та ін.

Певна річ, і в японській мові знайдемо чимало іменників чи сталих словосполучень, які віддзеркалюють ту чи іншу рису характеру або ж поведінки особи жіночої статі. Але така величезна кількість українськомовних означень жінки, як нам здається, заведе в глухий кут будь-якого досвідченого перекладача на будь-яку іноземну мову.

Біда ще в тому, що окрім лінгвістичних проблем для японського перекладача існують також деякі суто технічні труднощі. Так, за підрахунками М.Яценка, лише побутова лексика, яка представлена в "Енеїді", налічує сім тисяч лексичних одиниць найрізноманітніших семантичних груп. А ті українсько-японські словники, якими може користуватися нинішній перекладач ("харбінський" та "київський"), мають відповідно, одинадцять та вісім з половиною тисяч українських реєстрових лексем. Звичайно, що автори цих словників ставили за мету включити до їх складу не побутові (а тим більше не специфічно-розмовні, просторічно-згрублі чи лайливі слова, яких, до речі, в "Енеїді" теж достатньо), а перш за все - загальноживану лексику української літературної мови. Таким чином, ми змушені в кращому випадку користуватися тлумачними словниками української мови, а в гіршому - послуговуватися українсько-російськими чи українсько-англійськими словниками, а потім російсько-японськими та англійсько-японськими. Якість перекладу після подібної посередницької роботи - відповідна. Більш того, навіть у словнику Б.Грінченка чи в 11-томному "Словнику української літературної мови" можна відшукати далеко не всі просторічні слова, що зустрічаються в тексті поеми І.Котляревського.

Наведемо лише кілька конкретних прикладів найскладніших, як на нашу думку, мовних труднощів, що зустрічаються під час перекладу тексту "Енеїди". Як перекласти, скажімо, початок четвертої частини твору І.Котляревського японською мовою, коли традиція так званої "тарабарщини" - бурсацької жартівливої мови, що будується шляхом перестановки частин слова або зміни коренів, у ній повністю відсутня:

Борщів як три не поденькуеш,

На моторошні засердчить;
І зараз тяглом закишкуєш,
І в буркоті закеньдюшить...

Піти шляхом копіювання механізму подібного словотворення, що дуже вдало зробила вже згадувана нами В.А.Потапова - перекладачка "Енеїди" російською мовою, заважають особливості морфології та синтаксису японської мови. Зробити ж "виправлений" переклад:

Як днів три не (поїсти) борщу,
На серці стане моторошно:
І зараз кишки тягне,
І в кендосі забуркотить ...

- означає не тільки повністю знищити гумористичну спрямованість цього цікавого й важливого уривку, котрий задає сатиричний запал усій четвертій частині поеми, але й залишити японського читача без жодного уявлення про словотворчі можливості лексичної системи української мови.

Не менш складною проблемою є переклад японською мовою так званої безеквівалентної лексики, в першу чергу українізмів. Як приклад, наведемо лише кілька груп подібних слів:

а) напої: горілка (проста, пінна, тютюнкава, перегінна, третьопробна, настояна, з ганусом, з перцем, з шапраном), слив'янка, мед, пиво, сирівець, калганка, сивуха, сивушна, брага, варенуха, сикизка, деренівка, дулівка, айвовка;

б) страви: борщ, юшка, галушки, вареники, локшина, толева, куліш, каша, коливо, кутя, лемішка, зубці, путря, кваша, рябко, тетеря, саламаха, сирівець, шпундра, кисіль, крохмаль, коржик, сластьона, стовпець, бублик, книш, гречана намнуха, медовий шулик;

в) народні пісні та танці: гопак, гоцак, вегеря, горлиця, санжарівка, зуб, по балках;

г) дитячі ігри: панас, журавель, дудочка, хрещик, горюдуб, джгут, котик і мишки;

д) картярські ігри: хлюст, пари, візок, лави, пісок, кеп, памфіль.

Для деяких із цих слів все-таки можна відшукати більш-менш відповідні лексичні еквіваленти в японській мові, але переважну частину українізмів, мабуть, потрібно буде безпосередньо включати до японського тексту.

Ми лише окреслили проблему в цілому та навели дуже незначну кількість конкретних прикладів тих лінгвістичних (переважно лексичних) труднощів, з якими, як нам здається, обов'язково зустрінеться будь-який перекладач "Енеїди" японською мовою, і щиро сподіваємося на ту чи іншу корисну пораду з боку українських фахівців, можливо, краще знайомих з шляхами розв'язання цих труднощів у перекладах "Енеїди" І.Котляревського на різні іноземні мови,

ЛІТЕРАТУРА

- Бондаренко І., Хіно Т. **Кишеньковий японсько-український словник**. Одеса, 2001.
Бондаренко І., Хіно Т. **Українсько-японський словник**. Київ, 1997.
Бондаренко І., Хіно Т. **Українсько-японський японсько-український словник**. Навчальний словник японських ієрогліфів. Київ, 1998.
Накай Казуо. **Українська мова**. Токіо, 1991.
Світ І. **Українсько-японські взаємини 1903-1945; Історичний огляд і спостереження**. Нью-Йорк, 1972.
Хіно Такао, Бондаренко І. Перший підручник з української мови в Японії. // **Мовознавство** 1993, №4.
Хіно Такао, Бондаренко І. Перший українсько-японський словник. // **Мовознавство** 1994,